

Déry Tibor és majdani első felesége, Pfeiffer Olga – rimaszombati és prágai kitérő után – 1920 októberében érkezett meg Bécsbe. Keveset tudunk a fiatal író Tanácsköztársaság alatti tevékenységéről. Annyi biztosnak tűnik, hogy

114 Reichert Gábor

DÉRY TIBOR ÉS A BÉCSI MA

1918 decemberében belépett a Kommunisták Magyarországi Pártjába, de semmilyen jel nem utal arra, hogy aktívan részt vett volna az 1918–1919-es magyarországi eseményekben. A *Nyugaton* kí-

vül sehol nem közölt írást a forradalmak időszakában, és Botka Ferenc állítása szerint „[b]eválasztják ugyan az írókat tömörítő szövetség választmányába, de csak egy vagy két ülésen vesz részt.”¹ Az ország elhagyásának okai között elsősorban a Tanácsköztársaság leverése utáni megtorlásoktól való félelmet kell említenünk, de magánéleti jellegű motivációk is közrejátszhattak a döntésben. Utóbbiak közé sorolhatjuk édesapja 1919. júniusi öngyilkosságát, vagy azt a Déry kései önéletírásaiban és interjúiban előszeretettel emlegetett estét, amikor elkártyázta teljes apai örökségét, a család tulajdonában lévő Wesselényi utcai bérház rá eső hányadát.²

A Bécsben töltött két év (Déryék 1922 októberében álltak innen tovább, előbb Szilasi Vilmosék feldafingi otthonában éltek egy évig, majd Párizst és Perugiát is megjárták 1926-os, Budapestre való hazatérésükig) művészi szempontból is lényeges fordulatot jelent az író pályáján. Persze meg kell jegyeznünk, hogy a *Nyugatban* induló Déry legkorábbi prózai munkáitól kezdve nyitottnak mutatkozott a korszak kurrens irodalmi irányzataival való kísérletezésre. Első, *Lia* című kisregénye (1917) a századelőn Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendő Knut Hamsun művei (elsősorban az *Éhség* és a *Pán*) sajátos újraírásaként olvasható,³ *A kéthangú kiáltás* (1918) egyes szakaszaiban és a korai novellák némelyikében pedig az expresszionista próza jegyeit ismerhetjük fel.⁴ Az első világháború és a magyarországi forradalmak tapasztalata azonban – hasonlóan a kor sok más alkotójához – Déryt is addigi művészi gyakorlatának teljes újragondolására készítette. Bécsben írt költeményei, amelyek a *Lő, búza, ember* című 1922-es kötetben jelentek meg Julius Fischer (alias Gömöri Jenő) kiadásában, vagy *Az ámokfutó* című, ugyancsak ekkoriban keletkezett, de Déry életében publikálatlanul maradt dadaista kollázsvers híven példázzák a szerző poétikai fordulatát. Balázs Imre József megállapítása szerint Déry avantgárd korszaka nagyjából 1921 és 1930 közé tehető, annak irányzati besorolásai viszont „meglehetősen hozzávetőlegesek”: a Balázs szerint 1926 körül kezdődő szürrealista korszakig „poétikai szempontból nincs radikális törés a húszas évek Déry-szövegeiben – dada,

konstruktívizmus és szürrealizmus fokozatos átstrukturálódásáról beszélhetünk inkább”.⁵ A korszak magyar „új művészeire” egyébként jellemző módon Déry nem kötelezte el magát semmilyen izmus mellett, sőt, ekkoriban keletkezett kritikái írásai alapján jól látszik, hogy eleinte az ugyancsak 115 Bécsben megjelenő *Ma* folyóirat – és elsősorban a lapot szerkesztő Kassák Lajos – művészeteszményével szemben is komoly fenntartásokkal viseltetett. 1923-tól – tehát már Bécsből való távozását követően – mégis a *Ma* munkatársa lett, 1923–1924-ben (bő egy év leforgása alatt) összesen hét számban jelentek itt meg írásai.⁶ 1926–1927-ben pedig már társzerkesztőként működött közre Kassák utolsó avantgárd folyóirata, az immár Budapesten megjelenő *Dokumentum* kiadásában.

Az alábbiakban 1921-ben keletkezett, az avantgárd irodalom kérdéseivel foglalkozó értekező szövegei és a Kassákkal váltott korabeli levelek vizsgálatával igyekszem rekonstruálni Déry elképzeléseit az „új művészet” feladatairól és lehetőségeiről. Mint látni fogjuk, az elemzett írások meglehetősen kevés tényleges állítást tartalmaznak, sokkal inkább arról szólnak, mit kell meghaladnia, mitől és miért kell különböznie a szerző által idealizált művészetnek. Ezekben a gondolatmenetekben általában Kassák és a *Ma* törekvései jelentik az összehasonlítás alapját. A folyóirattól való kezdeti távolságtartás, majd az 1923 utáni „csatlakozás” felveti a kérdést: közeledett-e bármiben az évek során Déry álláspontja Kassákéhoz, vagy együttműködésük csupán pragmatikus szempontokkal magyarázható?

Logikus következtetésnek tarthatjuk, hogy az első világháború és a forradalmak sokja után az avantgárd irányzatok iránt addig inkább csak érdeklődő, bár azok némelyikével kifejezetten szimpatizáló és kísérletező Déry a poétikai radikalizálódásban, addigi művészi gyakorlatának maga mögött hagyásában látta a folytatás lehetőségét. Hasonló belátásra jut tehát, mint ugyanekkor a magyar aktivista mozgalom számos képviselője, lényeges azonban, hogy Déry jól látható szkepszissel viseltetett Kassákék azon elképzelése iránt, amely szerint a bécsi *Mában* bejelentett konstruktivista művészet alkalmas lenne a mindannyiuk által vágyott emancipatórikus társadalmi törekvések, a dolgozó tömegek öntudatosá nevelésének megvalósítására. A szakirodalom bőven adatolta Kassák Lajos költészetének 1920 utáni poétikai váltásának okait és következményeit: röviden arról van szó, hogy a Tanácsköztársaság bukása után a korai aktivista költészet profetikus hangütése elveszítette a relevanciáját, ennek felismerése pedig szükségszerűen hozta magával a – Deréky Pál elnevezése szerint – „digitális-analógiás jelhasználattal” létrejövő „elvonat avantgárd költemény” versmodelljének kidolgozását.⁷ Déry számára azonban ez az út nem tűnt járhatónak, amit egyértelművé is tett Kassákhoz írt, a *Bécsi Magyar Újság* 1921.

április 10-i számában megjelent nyílt levelében. A *Bécsi Magyar Újság* és a *Ma* nem sokkal korábban közölte Kassák első számozott költeményeit, amelyekben Déry elsősorban a radikális hagyománytörés gesztusát és ennek öncélulását sérelmezte: „Semmi esetre sem szabad [...] erőszakosan
116 felrobbantani a nyelv ősi szerkezetét, legfeljebb tágitani szabad rajta, s régi kereteit új irányokba tolni. Ha értelmetlenül fejezem ki értelmet, kaotikusan a bennem rejlő káoszt, senkire se fogok tudni hatni, s nem tudom elérni művészetem s életem célját. A nyelvnek vannak bizonyos tágulási lehetőségei, de csak fokról fokra, mint a gumiszalagnak, s ha hirtelen rántom meg, elszakad. Pedig nyilvánvaló, hogy azzal, hogy a nyelvet, kifejezési lehetőségeimet csonkká forradalmasítom, nem tudom még elérni magának a léleknek forradalmasítását. Ezekben a versekben pedig azt érzem, Kassák, hogy a nyelvi problémák jutnak túlsúlyra, akaratlanul is, a mélyebb értelem rovására, s túlságos közelségbe hozzák – más irányból bár – művészetét ahhoz a maga által annyira megvetett körhöz, melyen belül a *l’art pour l’art* irodalmak szótömjénezése füstölög az ég felé.”⁸

Deréky Pál megfigyelése szerint a hagyomány megkerülhetetlenségére való hivatkozással Déry lényegében hasonló pozíciót vesz fel Kassákkal szemben, mint Babits öt évvel korábban megjelent *Ma, holnap, és irodalom* című vitacikkében.⁹ Eltérő azonban a két kritika mögött felfedezhető motiváció: amit Babits korábban tisztán esztétikai problémaként érzékel, az Déry számára gyakorlati kihívást jelent, vagyis a hagyományra való támaszkodást a megértés és a művészet voltaképpen célja, „az emberekhez” szólás előfeltételeként jelöli meg. Hasonló érvrendszerrel találkozhatunk Déry ugyanebben az évben keletkezett, a *Nyugatban* közölt dadaizmus-esszéjében is. A szöveg – akárcsak a Kassákhoz írott levél esetében – a dadaizmus programjának elfogadását deklarálja, annak megvalósulásában azonban ugyancsak az öncélú, „köldöknéző” művészet veszélyét látja: „Ha dada nem saját köldökére nézne csak, hanem a mások homlokára, a jövő felé is, akkor tán meg lehetne ijedni cinizmusának példátlan rútságától s mozdulatlanságának letargiájától, mely idővel fantázia-, erő- s értékrombolóvá válna, tehát végérvényesen antiszociálissá – de ez az újabb generációkban egyre nagyobb tért hódító szekta már bölcsőjében készül majdani harakirijére. [...] Én nem tudok lemondani arról a hitemről, hogy az embereket új, szebb rendekbe lehet vezetni, és minden erőm, művészi akaratom e cél felé taszítja életemet [...]”¹⁰

A nyílt levél és a dadaizmus-cikk mellett egy harmadik, ugyancsak 1921-ben keletkezett írásról, az *Új irodalom élé?* című, a *Ma* tevékenységét bíráló pamfletről is említést kell tennünk. Itt is előkerül a *l’art pour l’art* fogalma, de érdekes módon Déry ezúttal kevésbé elítélő módon emlékezik meg róla. Szövegében éppen az irodalom autonómiája mellett száll síkra, amely ellen szerinte Kassákék kétféleképpen is vétenek: egyrészt túl nagy jelentőséget

tulajdonítanak az irodalom emberformáló erejének, másrészt viszont éppen hogy nem bíznak a művészet egyetemességében, hiszen pillanatnyi érdekeik érvényesítésére használják fel: „A *Ma* tagadja a *l’art pour l’art* művészetnek nemcsak jogosultságát, de lehetőségét is. Tagadja továbbmenőleg azt is, hogy Shakespeare és Dante értéket jelenthetne a mai embernek, 117 mert hiszen szerinte mindketten dekadens korok szülöttjei, és így csak egy dekadens társadalmi rend hibáit sugalmazhatnák az embernek – feltéve, de meg nem engedve, hogy még ma is sugalmazó erejűek. [...] Míg tehát itt egyrészt kifejezetten a korok ideológiája és eszméi hű szolgájának tekintik csak a művészetet, egy olyan másodrendű tényezőnek, melynek lét-jogosultsága csak addig terjed, amíg az általa hirdetett eszméé, és megtagadják tőle a »tartalom« túlmenő és azt túlélő erőt, addig másrészt a maguk »aktivista« művészetében – lemondván [...] a szigorúan anyagi tartalomról, a gondolat tendenciájáról és általában erkölcsük minden közelebbi megjelöléséről – világszemléletük megérettetését kizárólag a művészet meztelen mezejére bízzák, ugyanarra az eszmei tartalomtól független erőre, melyet a régi művészettől, minden más művészettől megtagadnak.”¹¹

A bíráló ellentmondáson igyekszik rajtakapni a *Ma* munkatársait, de számomra úgy tűnik, ettől az ő érvelése sem válik kevésbé ellentmondásossá. A művészet autonómiájának kívánalma egyfelől, a „köldöknézés” veszélye és az emberek „új, szebb rendekbe vezetésének” kötelezettsége másfelől. Déry ebben a koordinátarendszerben képzelte el az új irodalmat, de joggal merülhet fel a kérdés: van-e olyan avantgárd művész, aki nem így képzelte el? Továbbá annak a kételyemnek is hangot kell adnom, mely szerint nem látom egyértelműen bizonyíthatónak, hogy a *Ló, búza, ember* versei jobban megfelelnek a megfogalmazott szigorú elvárásoknak, mint az „új Kassák” számozott költeményei. Egyetértőleg idézhetjük Seregi Tamás véleményét: „A mai olvasónak úgy tűnhet, Déry nem tudta, mit csinál az irodalomban, amíg kritikusai tevékenységét folytatta.”¹²

Kassák új verseinek *l’art pour l’art* művészetként való megbélyegzése persze nem egyedülálló jelenség a korszak kritikáiban: ismeretes, hogy Barta Sándor, Újvári Erzsébet, Uitz Béla és mások 1922-es kiválása a Kassák-körből egyebek mellett éppen a konstruktivizmus programjának ellenzéséből következett. Kevésbé ismert viszont az a körülmény, amelyről egy Barta Sándor által írt 1922. novemberi levél tanúskodik. Eszerint Déry – mielőtt Kassák lapja munkatársai közé hívta volna – nem a *Mában*, hanem Barta 1922 novemberétől megjelenő (mindössze két számot megért) folyóiratában, az *Akaszott Emberben* szeretne volna írásait publikálni. Barta azonban – talán nagypolgári származása, talán Kassákkal való kapcsolata miatt – gyanúval

fordult Déry felé: „én mind a két lábammal kiléptem balra, de Kassák egyik lábát, úgy látszik, bent felejtette a polgári fészkekben. Innen az ő nagy szóbősége, amikor arról van szó, hogy mit is keres ő ottan. Én tudom, hogy nem szabadna ott mit keresnie, de ő megmagyarázza, hogy előkészíti ott
118 a világforradalmat, a tömegek nevelését és az új Európát. Akik szintén ludasak az ilyesmiben, természetesen igazat adnak neki, de ugye az én számomra csak azok jöhetnek számba, akik nem ludasak. / Kedves Déry Tibor, ha már a ludasságnál tartunk, hát valljuk be, maga is ludas egy kicsit az ilyesmiben, s ha egyébként nem volna semmi ellentét is közöttünk, de már ez is elég ahhoz, hogy az A[kasztott] E[mber] tisztán e számomra etikus kérdés szemszögéből nem hozhatja írásait. Mert végeredményképpen csak annak van valami értelme, amit az ember maga is komolyan vesz s az életével is – akaratlanul, egész közönségesen – dokumentál.”¹³

Ez a Déry-hagyaték egyetlen Barta-levele, így nem tudni, mi vezette a fiatal költőt az *Akasztott Emberrel* való kapcsolatkeresésre. A levél nem idézett első része arról tanúskodik, hogy Déry megkísérelt közvetíteni a két „tábor” között, de ennek okairól is csak találgathatunk. Déry valahol félúton képzelhette el magát Kassák konstruktivizmusa és Bartáék elkötelezett, agitatív művészeti programja között, legalábbis erre lehet következtetni abból, hogy egy Kassákhöz írott levelében pedig Bartát igyekezett védelmébe venni. Déry levele nem maradt fenn, de Kassák 1923. februári válaszküldeménye erre világosan rámutat: „Nagyon csodálkozom azon, hogy maga annak dacára, hogy meglátta az A[kasztott] E[mber] frázisos szóöblögetését, a lapot jónak vagy legalábbis jó úton járónak tartja. Epigonizmus az, uram, és üres kolomp az egész. Bartáért mint különben tehetséges emberért kár. Ha ezen az úton megy tovább, semmi sem lesz belőle.”¹⁴

Kassák leveléből az is kiderül, hogy Déry még ekkor sem volt maradéktalanul elégedett a *Ma* szellemiségével, Kassák viszont – valószínűleg a kiválási hullám utáni lehetséges szövetségest látva Déryben – igyekezett meggyőzni őt az igazáról: „Örülök neki, hogy a lap [ti. a *Ma*] tetszett. Abban pedig, hogy nem eléggé harcos, nincs igaza – csak máma más a harcmodorunk, mint tegnap volt. És ez éppen a mi érzékenységünket és értelmességünket bizonyítja, azokkal szemben, akik ma is a tegnapot verik és furulyázzák. Higgye el, kedves Déry Tibor, a frázis akkor is frázis marad, ha vörös.”¹⁵ Kassák ugyanebben a küldeményében hívja meg a *Ma* munkatársai közé Déryt, aki a következő számtól kezdve rendszeresen szerepel a lap hasábjain.

Semmi nem árulkodik arról, hogy Déry véleménye ekkortól bármiben is változott volna a *Mával* kapcsolatban, sőt, az 1926–1927-es levelek némelyikéből az is kiolvasható, hogy a később közösen szerkesztett *Dokumentum* szellemiségével sem volt igazán megelégedve. Ha ehhez hozzávesszük, hogy

a *Nyugattal* sem szakította meg a kapcsolatát a *Má*hoz való „csatlakozás” után, és például *Alkonyodik, a bárányok elvéreznek* című regényét is itt helyezi el 1924-ben, végképp elbizonytalanodhatunk Déry és a bécsi *Ma* együttműködésének indítékait illetően. Kassák motivációja világos: Bartáék kiválása után szövetségesekre volt szüksége ahhoz, hogy a *Ma* kollektívnek 119 nevezett törekvései mögött valódi kollektívát tudjon felmutatni. Déryn kívül Illyés Gyula és Németh Andor is ekkor kerül a lap munkatársai közé. (Nem sokkal ezt megelőzően, 1922 októberében jelent meg egyébként Németh és Kassák közös folyóirata, a *2x2* egyetlen száma is, amelynek Németh Andor szerkesztette felében már olvasható volt két vers Dérytől.¹⁶) Ami viszont Déryt illeti, a fentiek tükrében a magam részéről leginkább kompromisszumos megoldásnak látom Kassákkal való együttműködésének időszakát.

¹ Déry Tibor levelezése 1901–1926, s. a. r. BOTKA Ferenc, Balassi – Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2006, 133. (Déry Tibor levelezése, I/A)

² Lásd például: Déry Tibor, *Ítélet nincs*, Szépirodalmi, Budapest, 60–89.

³ Vö. CSÚR Gábor Attila – REICHERT Gábor, *Déry Tibor Skandináviában. Utazások, irodalmi áthallások, skandináv nyelvű fordítások*, Észak 2018/3., 23–47., különösen 26–36.

⁴ GINTLI Tibor, *Déry Tibor = Magyar irodalom*, főszerk. GINTLI Tibor, Akadémiai, Budapest, 2010, 720.

⁵ BALÁZS Imre József, *Laknak-e a homokórában madarak? Déry Tibor szürrealista korszakáról*, *Alföld* 2013/12., 58.

⁶ Megjelenési sorrendben: *Landschaft, Glasfläche*, Ma 1923. március 15., [12.] (versek, a német nyelvű propagandaszámban); *Tél, Hófalv, Férfi, Szintétikus tömeg, Mama Oroszország, Csárdás*, Ma 1923. május 1., [1.] (versek); *Sovány és sohasem fog meghalni!*, Ma 1923. július 1., [2–3.] (novella); *A nagy tehén*, Ma 1923. szeptember 15., [2.] (vers); *Anyám*, Ma 1923. november 15., [3.] (vers); *Város éjszaka*, Ma 1924. február 20., [3–4.] (vers); *Városi képek*, Ma 1924. július 1., [9.] (vers).

⁷ Vö. DERÉKY Pál, *A vasbetontorony költői*, Argumentum, Budapest, 1992, 109–149.

⁸ DÉRY Tibor, *Levél Kassák Lajosnak* = Uő., *Botladozás. Összegyűjtött cikkek, tanulmányok*, I., vál., szerk. RÉZ Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1978, 280–281. (Kiemelés az eredetiben.)

⁹ DERÉKY Pál, *Az esztétizmus és az avantgárd vitája a magyar irodalomban (1916–1917)* = Uő., „*Latabogomár ó talatta latabogomár és finfi*”. *XX. század eleji magyar avantgárd irodalom*, Kossuth Egyetemi, Debrecen, 1998, 54. (Csokonai Könyvtár 14.)

¹⁰ DÉRY Tibor, *Dadaizmus* = Uő., *Botladozás*, I., 273.

¹¹ DÉRY Tibor, *Új irodalom elé?* = Uő., *Botladozás*, I., 251.

¹² SEREGI Tamás, *Déry Tibor: Az ámokfutó. Megjegyzések a magyar dadaista líra poétikájához*, *Literatura* 1998/4., 396.

¹³ Barta Sándor – Déry Tibornak, Bécs, 1922. november 8. = *Déry Tibor levelezése 1901–1926*, 224.

¹⁴ Kassák Lajos – Déry Tibornak, [Berlin], [1923. február] = *Déry Tibor levelezése 1901–1926*, 256.

¹⁵ *Uo.* (Kiemelés az eredetiben.)

¹⁶ Vö. TVERDOTA György, *Németh Andor. Egy közép-európai értelmiségi a XX. század első felében*, I., Balassi, Budapest, 2009, 69–70.